

Ljiljana KARADŽIĆ*

ANTON LUKATELI- GRAFIČAR I ILLUSTRATOR- HRONIČAR NOB-A, SKICA ZA PORTRET

ABSTRACT: *The aim of the paper is that, through research of scarce and rare documentation and memories collected from the artist's daughter, primaballerina Ivanka Lukateli, to illuminate the life, ideological principles and creative poetics of Anton Lukateli, an insufficiently studied and unjustly neglected artist who dedicated his entire opus to anti-fascism and National Liberation War. Anton Lukateli was a participant in the National Liberation War from 1941, a versatile cultural worker, one of the founders of ULUCG (The Association of Fine Artists of Montenegro) its first secretary, initiator of Montenegrin cinematography, author of the first 'Pobjeda' logo where he worked as an illustrator, and author of the first social dinar in Montenegro, together with the painter Milan Božović. He was one of the first representatives of social realism in Montenegro, and his most successful works were linocuts with a war thematic, on which he manifested resistance to injustice and violence through convincing artistic expression. He was the author of the first post-war map of graphics with which he participated in the Pan-Slavic Exhibition of Graphics in Prague in 1946, and one copy is preserved in the National Museum of Montenegro. Because of his beliefs, he was imprisoned on Goli Otok from 1952 to 1954. After Goli Otok, he moved to Belgrade, where he withdrew from public life in a certain way and was engaged in scenography and film work.*

KEYWORDS: *Anton Lukateli, art, social realism, social graphics, illustration, National Liberation War, partisans, exhibition*

Da bi se razumjelo nedovoljno afirmisano djelo partizanskog i poslijeratnog slikara i grafičara Antona Lukatelija, neophodno je imati u vidu

* Autorka je istoričarka umjetnosti i rukovoditeljka Istorijskog muzeja Narodnog muzeja Crne Gore.

1000 socijalnih dinara, 1945

kontekst tog vremena i istorijsko-društvene okolnosti, kada se u umjetnosti, a naročito u disciplini grafike, insistiralo na balansu između propagande i likovnog izraza. Prve godine nakon Drugog svjetskog rata obilježili su revolucionarni zanos, duh kolektiviteta, vjera u ideal napretka i istorijsku misiju socijalističkog društva. Zemlju porušenu u ratu trebalo je izgraditi, stvoriti novo, pravедno društvo za novog čovjeka. Na ispunjenju tog istorijskog zadatka država je ujedinila i mobilisala aktere iz svih sfera, tražeći od svih protagonista posvećenu odanost proklamovanim ciljevima i neupitnu vjeru u put koji je Komunistička partija zacrtala. Od umjetnosti se zahtijevalo da angažovano i zajedno sa drugim činiocima doprinosi ravnopravnosti, bratstvu i jedinstvu, da bude usmjerena ka temama preko kojih se najučinkovitije mogao izraziti revolucionarni program i ljevičarske ideje, da zapravo bude „ideologija u slikama“. Jedan od imperativa je bio raskid sa predratnom umjetničkom tradicijom koja je smatrana reakcionarnom, a uzori su do 1948. godine i Rezolucije Informbiroa traženi u sovjetskim primjerima u koje, što je malo apsurdno, nije bilo dovoljno neposrednih uvida. Insistiranje na sadržaju koji je lako razumljiv i koji je trebalo da ima vaspitno-ideološki karakter, nasuprot formi, moglo je, između ostalog, biti i posljedica toga što su se likovnom kritikom, teorijskim i poetičkim pretpostavkama u to vrijeme skoro isklju-

13 juli 1941, iz mape grafika, 1946

čivo bavili književnici. Tako, skoro kao obavezujuće uputstvo umjetnicima u to vrijeme, Jovan Popović piše: „...ako treba prikazati fašistu, društvenog zločinca, predstavnika cinične buržoazije na vlasti... eksploatorske i ugnjetavačke klase – onda ta lica treba kritički osvetliti... A kada je reč o našem

Sava Kovačević, linorez, Iz mape grafika za knjigu Takvi su bili Andrije Koprivice

čovjeku, o našem novom čovjeku, o čovjeku našeg društva koje po humanosti i naprednosti stoji odmah uz Sovjetski Savez, onda je nedozvoljena deformacija njegovog lika, i to za javnu tužbu.“ Ovakva i druga slična „uputstva“, baš poput vizantijskih slikarskih priručnika, bila su na snazi za vrijeme socijalističkog realizma. U ikonografskom smislu dominirala su dva tipa sižea: „partizanski“, sa tematikom iz NOB-a, brojniji, koji je svakako bio dominantan i u Lukatelevom djelu, i drugi, sa sižeima obnove i izgradnje. Osim ovih tema, naročito su popularni i masovni bili portreti Tita i revolucionara na javnim mjestima, a njihova ikonička snaga, ideološka funkcija i intencionalna snaga učinili su

ih ikonama revolucije. Podrazumijevao se visok stepen srodstva revolucionarnog romantizama i socijalističkog realizma koji su zagovarali „herojski idealizam“ figure, jer se jedino tako mogla prikazati istina o novom čovjeku. Dominacija kulta idealizovanog, monumentalnog tijela bila je „u funkciji didaktičkog saopštavanja određene misli ili poruke vezane za simbolički diskurs moći nove države“. Tako se, uprkos teoriji odraza kao jednom od ključnih postulata ortodoksnog marksizma, čija je suština da je idealno u konačnici „izraz“ materijalnog, socijalistički realizam udaljavao od stvarnog života, svodeći ga na heroizovanu i uljepšanu, optimalnu projekciju.

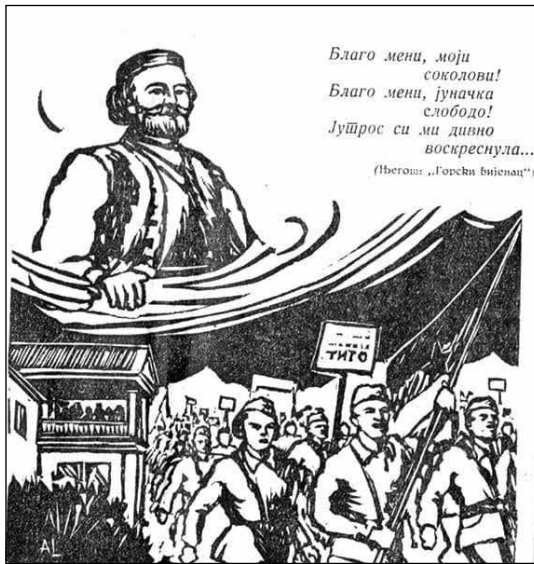
Nakon 1948. godine, prekidom političkih odnosa Jugoslavije sa SSSR-om, socijalistički realizam postepeno počinje da gubi svoja dogmatska obilježja i postaje „tolerantniji“ prema likovnoj formi, pod uslovom da je sadržaj programski i ideološki prihvatljiv. I dalje se traži potpuna posvećenost radnom čovjeku, ali i novi uzori u formalnom smislu koji nijesu ni na Istoku,

ni na Zapadu. Na II kongresu likovnih umjetnika Jugoslavije u Beogradu 1950. godine, umjetnici, živo raspravljajući o raznim aktuelnim pitanjima, baviće se i pomenu tim temama. Tako slikar Franjo Mraz kaže: „... premalo napora kod naših likovnih radnika u smislu upoznavanja naše zemlje i njenih ljudi. Mi ne možemo dati veran odraz života na našim gradilištima, šumskim radilištima, hidrocentralama itd. ako samo jedanput godišnje tamo provedemo nedelju-dve... kako oni to rade, sa kakvim oduševljenjem, kako izgledaju njihova lica, to se ne može upoznati za nedelju-dve...

ostati duže i imati dublje doživljaje i preko kojih bi mogli istinski progovoriti onako kako smo dužni u današnje vreme... Ali to nije samo ilustrativna spoljna forma onoga što se događa, nego treba da se oseća na svakom kvadratnom santimetru da je tu bilo i znoja i napora i poštenog nastojanja..” A nadahnuti Petar Lubarda je govorio da „umetnici treba mnogo da uče od naroda, jer narod ima duboku brazdu i duboki instinkt za odnose i plohe, za površine, a isto tako naš narod je pokazao i u poeziji jedan pesnički smisao i visoki kult radosti i žalosti“. Svoj govor Lubarda, ispraćen snažnim aplauzom i odobravanjem, završava sljedećim: „U socijalizmu koji je najlepší osećaj? Najlepší osećaj je taj ogromni zajednički napor. Umetnik se pod najvećim teškoćama bori da da generacijama i docnijim pokolenjima svoj najlepší osećaj“. Iz ovoga se može steći utisak da je većina umjetnika, kojima je svakako pripadao Lukateli, ideološki orijentisana, suštinski slijedila ideju socijalističkog društva i sa entuzijazmom stvarala djela koja slave heroje rata i izgradnje, duboko vjerujući u djelotvornost svog angažmana. Pri tome, naravno, umjetnički dometi nijesu zavisili od programske sadržine djela, već od snage talenta i autorske autentičnosti svakog stvaraoca ponaosob. Socijalistički reali-

Svak zna -đe ima masinki, Iz mape grafika za knjigu Takvi su bili Andrije Koprivice

Njegoš i kolona partizana,
Pobjeda, 14.XII 1944 .

zam u tom periodu i njegovi zakasneli odjeci u narednoj deceniji nije bio samo doktrinarna umjetnost nametnuta od vlasti koji proizvodi očekivane ideološke sadržaje, i koji je represivno cenzurisao slobodu i kreaciju, kako se često pojednostavljuje i posmatra jednostrano, već je bio i izraz lične volje umjetnika i njihove iskrene pripadnosti društvu i posvećenosti idealu socijalne pravde.

Anton Lukateli se rodio 1916. u Herceg Novom. Interesantno je da je njegovo porijeklo italijansko, da potiče iz aristokratske poro-

dice Lokatelli iz Milana, ali da je prezime promijenio iz revolta, jer su njegovu majku uhapsili Italijani na početku rata i mučili je u zatvoru na Mamuli. Slikarstvo je učio u rodnom Herceg Novom kod profesora Čajkova. Kako se još prije rata priključio komunističkom pokretu, zbog svojih ideja je robijao u zatvoru u Sremskoj Mitrovici. Bio je aktivan učesnik NOR-a od 1941. godine, pa u njegovom cjelokupnom likovnom stvaralaštvu dominirala ratna tematika. U predasima borbi pratio je sve što ga je interesovalo i uticalo na njega, pravio skice, portrete, plakate, karikature. Najviše je radio grafike / linoreze u kojima je ostvario i najuspješnije radove. U vrijeme NOR-a i u vrijeme socijalističkog realizma grafika je i dalje vodeći likovni medij. Tamo gdje je slikarstvo dalo najmanje, ona je često dala najviše – socijalna umjetnost u ratu i revoluciji – upravo zbog većeg izbora i prilagodljivosti svojih tehnika novim ciljevima i okolnostima. Bakropis, kao osnovna grafička tehnika, u socijalnoj je umjetnosti napušten zbog njegove složenosti: njenoj stvaralačkoj volji, njenom socijalnom i političkom angažmanu bili su prikladni drvorez i linorez, za koje se može reći da su svojevrsna anticipacija siromašne umjetnosti.

Lukateli je objavljivao u listu 'Partizanska riječ' Prve proleterske brigade i raznim biltenima. „Bili su to ciklusi linoreza i crteža jednog dokumentarnog pristupa, s dubokim ljudskim saosjećanjem u sudbonosnim događajima i čovjekovim teškoćama“, zapisao je Nikola Vujošević u jedinom do sada

Polomljeni spomenici, Iz mape grafika za knjigu Takvi su bili
Andrije Koprivice

objavljenom tekstu o Lukateliju. Nakon rata radio je ilustracije za Pobjedu, Omladinski pokret i Našu ženu. Koliko je sa jedne strane komunistička ideologija imala jak uticaj na umjetnika, a sa druge njegoševska tradicija, rječito govori i Lukatelijeva ilustracija / linorez „Njgoš i kolona partizana“ sa stihovima iz Gorskoga vijenca sa naslovne strane petog broja Pobjede iz 14. decembra 1944. Kako kult Tita još nije bio zaživio van redova i simpatizera NOB-a, komunistima je trebala ličnost sa velikim uporištem u tradiciji, kako bi privukli široke narodne mase, a to je, nesumnjivo, bio Njgoš. Lukateli preuzima ikonografiju najpoznatijeg sovjetskog propagandnog plakata iz Drugoga svjetskog rata koji je masovno distribuiran tokom odbrane Moskve, a na kome Staljin nadvisuje Kremlj i izdaje naredbu da se krene na Njemece. Njgoš, koji donekle asocira i na lik Marksa, koji ikonički i semantički veličinom nadvisuje ostatak kompozicije, prikazan je poput božanstva koje sa odobravanjem prati partizansku kolonu, dajući borcima i na simboličkom nivou potvrdu i legitimitet herojske borbe za slobodu, duboko ukorijenjene u narodnoj svijesti.

U umjetničkom ateljeu - školi na Cetinju, formiranom odmah nakon rata, radi sa generacijom slikara velikana na izradi plakata, dekoracija za razne priredbe i prigodne manifestacije i počinje da slika na većim formatima. Izraz postaje slobodniji, sa ekspresionističkim akcentima, a tematika je vezana za sjećanja na pale drugove i ratni vjhor. Posebno se iz tog perioda ističe

slika „Sela gore“ koja je bila izložena i na prvoj izložbi ULUCG na Cetinju 1946. Sva tragičnost rata iskazana je kroz univerzalni simbol bespomoćnog djeteta u zagrljaju majke koja sluti da ga ne može zaštititi u zlokobnoj tmuni i paljevini koja se neumitno približava iz drugog plana slike.

Naročitu sklonost je i dalje pokazivao prema ilustraciji, grafici i plakatu, pa je bio ilustrator brojnih knjiga koje tretiraju temu NOB-a. Mapa ilustracija za knjigu „Takvi su bili“ Andrije Koprivice je među njima najpoznatija, pa je prikazana na jednoj od rijetkih njegovih samostalnih izložbi 1969. u Podgorici. Objasnjavajući svoju angažovanost i duboku odanost komunističkoj ideji, zapisao je u predgovoru kataloga: „Ambijent Crne Gore i njenih ljudi do rata i u vrtlogu ratnih zbivanja najviše su me inspirisali. Sa njima i u takvim uslovima i sam sam bio, mnoge lično poznavao i sa njima sudbinu dijelio, pa ih transponujem onako kako sam ih doživljavao“. A doživljavao ih je, sudeći po grafikama, kao heroje svog doba, koji su bili spremni na borbu i žrtvu u ime ideala slobode za buduća pokoljenja.

Ljiljana KARADŽIĆ

ANTON LUKATELI- GRAPHIC ARTIST AND ILLUSTRATOR -
CHRONICLER OF THE NATIONAL LIBERATION WAR,
PORTRAIT SKETCH

Summary

The work aims to shed light on the life, ideological principles and creative poetics of Anton Lukatelli, an insufficiently studied and unjustly neglected creator who dedicated his opus to the National Liberation War. Anton Lukateli (1916, Herceg Novi-1992, Belgrade) was a participant in the National Liberation War from 1941, one of the founders of ULUCG, its first secretary, author of the first „Pobjeda“ logo for which he worked as an illustrator and author of the first social dinar in Montenegro with Milan Božović. He is one of the first representatives of social realism in Montenegro, and his most successful works are linocuts on war themes, in which he manifests resistance to injustice and violence through convincing artistic expression. He is the author of the first post-war graphic map with which he participated in the All-Slavic Exhibition of Graphics in Prague in 1946. Due to his beliefs, he was imprisoned on Goli Otok in 1952-1954. After Goli Otok, he moved to Belgrade, where he also worked on the set design for the film.

Napomena: Za tekst je korišćena nepublikovana arhiva Aleksandra Aca Prijića kao i usmeno svjedočanstvo kćerke Antona Lukatelija, Ivanke Lukateli.

Literatura:

- M., Lompar, ULUCG '46 – 86', ULUCG, Podgorica, Cetinje, 1986.
Lj. Zeković, N. Nikčević, D. Radovanović, M. Dedić, A. Čilikov, Leksikon crnogorskih umjetnika, 1945 – 2001, ULUCG, Podgorica, 2001.
L. Merenik, Umetnost i vlast: srpsko slikarstvo 1945-1968, Beograd, 2010.
M. Blanuša, Socijalna grafika: Između propagande i likovnog izraza, Beograd, 2011.
N. Vujošević, Memento – Crnogorska moderna umjetnost, Podgorica, 2016.